

---

## La població de Barcelona, 1680-1830: fonts, historiografia i estat de la qüestió

Pilar López Guallar\*

---

L'estudi de la població barcelonina al segle XVIII ha estat abordat des de diverses disciplines sectorials i ha quedat diluït sovint en marcs més amplis: història de Catalunya, història urbana, història de la industrialització, etcètera. Pretenem aquí compilar i avaluar les fonts, abordar el transcurs de la historiografia i, finalment, establir un breu estat de la qüestió.

### Fonts per a l'estudi de la població de Barcelona al segle XVIII

El Setcents, el segle de la transició demogràfica, fou també el de formació dels criteris de l'estadística moderna. Cal destacar l'excepcionalitat en quantitat i qualitat de la documentació barcelonina i, també, la seva explotació parcial.<sup>1</sup>

Amb un criteri pràctic, he classificat les fonts estudiades fins avui en dos grans grups: les fonts demogràfiques i les sociodemogràfiques. La descripció dels fons documentals pot ampliar-se amb la consulta dels instruments d'arxiu i bibliogràfics referenciats.<sup>2</sup>

#### A. FONTS DEMOGRÀFIQUES

1) Els llibres sacramentals de les parròquies i els registres de població de les institucions assistencials ocupen el primer lloc, perquè amb les tècniques de reconstrucció de famílies permeten assolir el nucli mateix del comportament demogràfic i examinar els mecanismes endògens de l'evolució poblacional. A banda del seu interès demogràfic, les actes de baptismes, matrimonis i defuncions permeten relacionar el procés merament biològic amb el procés socioeconòmic. Han estat la font preferida per Nadal en la reconstrucció de la població catalana i espanyola.<sup>3</sup>

---

\* Historiadora.

1. Pilar LÓPEZ GUALLAR, «El crecimiento de Barcelona y el proceso de formación de los criterios demográficos modernos, 1717-1897», dins Joan ROCA I ALBERT (coord.), *L'articulació social de la Barcelona contemporània*, Barcelona, IMH-Proa, 1997, pàg. 3-12.
2. Sebastià RIERA I VIADER, «Les fonts municipals del període 1249-1714. Guia d'investigació», dins Manuel ROVIRA I SOLÀ i Sebastià RIERA I VIADER (coords.), *El temps del Consell de Cent, I. L'emergència del municipi, segles XIII-XIV*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat, Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 4), 2001. Del mateix autor: *Repertori de fonts d'arxiu per a l'estudi de la ciutat de Barcelona (1714-1808)*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (*Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona*, 15), 2004.
3. Jordi NADAL i Emili GIRALT, *La population catalane de 1553 a 1717*, Paris, SEVPEN, 1960; Jordi NADAL I OLLER, *La población española (siglos XVI a XX)*, Barcelona, Ariel, 1966. Edició corregida y aumentada, 1984.

A l'Edat Moderna, fins el 1835, el terme de Barcelona estava dividit en set parròquies, que portaven llibres de baptismes, de matrimonis i d'òbits. Es conserva una part important dels de les de Santa Maria del Pi i de Sant Just i Pastor, les parròquies que, a més de incloure part de la ciutat ja urbanitzada, contenien el Raval, l'espai urbanitzat al segle XVIII.<sup>4</sup> Una i altra conserven sèries gairebé anuals de llibres de comunió pasqual, en els quals es registraven nominativament i en cada vivenda els adults obligats al compliment religiós, expressant la relació de parentiu amb el cap de la llar i aportant valuoses indicacions socials. Des de l'any 1769, en ocasió dels censos espanyols, anotaren també els menors.<sup>5</sup> Resten també alguns llibres sacramentals d'altres tres parròquies i es conserven per a tota la diòcesi les sèries d'esposalles (a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona) i d'expedients i dispenses matrimonials (a l'Arxiu Diocesà de Barcelona).<sup>6</sup>

L'Hospital de la Santa Creu i la Casa de Misericòrdia portaven registres dels esdeveniments vitals i d'entrades i sortides de la població acollida, útils per l'anàlisi de les migracions i dels segments més fràgils de la població.<sup>7</sup>

El caràcter incomplet de les sèries documentals i les mancances de la recerca afecten més greument el nostre coneixement de l'evolució demogràfica de la primera meitat del Setcents que el de la segona, que és millor gràcies al treball pioner del doctor Salvà, *Notas para las tablas necrológicas de 25 años sacadas de todas las parroquias y hospital general, 1780-1803*, una obra essencial en l'obra de Vilar. També es conserven alguns registres de l'administració napoleònica, amb menor fiabilitat i valor indicatiu.<sup>8</sup>

2) Només els censos de població donen el nombre d'habitants de Barcelona i el seu pes relatiu a la població catalana i espanyola, fet que valorà Vilar per preferir-los a les actes parroquials, unes fonts discontinües en l'espai. Els atles demogràfics de 1515, 1718, 1787 i 1860, en canvi, concretaren el seu programa geogràfic i historiogràfic:

- 
4. Margarita BARQUINERO MAÑEZ, *Aspectos sanitarios de la Parroquia de San Justo y Pastor en el siglo XVIII*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1990. És l'estudi de l'evolució demogràfica i el buidat de les referències als professionals sanitaris.
  5. Vegeu un resum dels treballs publicats el 1984 sobre l'evolució demogràfica a la parroquia de Santa Maria del Pi (llibretes de comunió pasqual de Santa Maria del Pi) i incorporant l'anàlisi de les sèries vitals barcelonines a Pilar LÓPEZ GUALLAR, «Evolució demogràfica, 1714-1833», dins Jaume SOBREQÜÉS (ed.), *Història de Barcelona. Vol. 5. El desplegament de la ciutat manufacturera*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, pàg. 111-159. Per a una descripció dels *stati animarum* i les seves tipologies a Europa, vegeu Roger MOLS, *Introduction a la démographie des villes d'Europe du XVIè au XVIIIè siècles*, Lovaina, pàg. 1954-1955 i Josefa BALLBÉ i LLONCH, «Compliment pasqual a Barcelona a principis del segle XIX (1826-1834)», *L'Avenç*, 177, pàg. 32-37.
  6. Manel ARRANZ HERRERO, *Mestres d'obres i fusters. La construcció a la Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics, 1991; i *La Menestralia de Barcelona al segle XVIII. Els gremis de la construcció*, Barcelona, Arxiu Històric-Proa, 2001.
  7. NADAL i GIRALT, *La population...*; Montserrat CARBONELL i ESTELLER, *Sobreviure a Barcelona al segle XVIII*, Vic, Eumo, 1997. Ana ALONSO i Lluïsa RODRÍGUEZ, «Dones i formació ocupacional en la segona meitat del set-cents: de la Casa de Misericòrdia a l'Hospici General. Utopia i realitat», dins Ramon GRAU (coord.), *El segle de l'absolutisme, 1714-1808*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 7), 2002, pàg. 235-249.
  8. RAMB (Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona), Lligall XII, *Papeles del Dr. Salvà i Campillo*, 1803; Pierre VILAR, *La Catalogne dans l'Espagne Moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, Paris, SEVPEN, 1962 (Traducció: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Barcelona, Edicions 62, 4 vols., 1964-68). AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), IC-XVI, *Guerres*, capses 299, 300, 301, *Relevé des décès, 1801-1811* i *Table des décès 1812-13*.

Examinar el ritme de creixement, la cronologia de les davallades, l'originalitat de les estructures, tot això [que] no podia ser estudiat sinó a partir d'una realitat de grup tant com de territori.<sup>9</sup>

Els censos espanyols –d'Aranda, de Floridablanca i de Godoy, entre el 1769 i el 1797– han estat la font de nombrosos estudis sobre la població a escala nacional, regional i local. Dels tres, el de 1787 ha estat jutjat com el més fiable i acurat.<sup>10</sup> A Barcelona, com a Madrid, l'administració parroquial actuà com a agent censal en primera instància i els alcaldes com a compiladors i supervisors. Aquest fou aquí, com a altres regions europees, l'element de continuïtat entre l'era preestadística i l'estadística.<sup>11</sup>

A partir del 1769, es reclamà als alcaldes de barri la formació de llibres d'empadronament. La documentació dobla però no millora la de les parròquies, que fou la base dels censos espanyols. Vilar relacionà els pocs fragments conservats, dels barris de Sant Jaume i de Sant Pere, amb fonts secundàries del segle XVIII, i confeigí uns estats per quarts –1770, 1778 i 1786– amb la distribució de la població intramurs. Carbonell ha treballat amb la documentació original.<sup>12</sup>

En síntesi, contrasta el breu període en què la seqüència dels censos il·lustrats dona una base prou fiable sobre la població (i permet relacionar les diverses escales, local, regional i estatal) amb els buits anteriors i posteriors.

## B) FONTS SOCIO-DEMOGRÀFIQUES

Les fonts fiscals s'han utilitzat per cobrir el període precensal. A la seva publicació i avaluació crítica contribuïren els treballs d'Iglésies Fort.<sup>13</sup>

El cadastre, el nou sistema impositiu implantat per Felip V entre el 1716 i el 1719 i vigent fins el 1845, ha permès d'avaluar alhora la riquesa i la població global de cada localitat. A diferència dels recomptes fiscals del passat, anota els individus i no només els caps de casa contribuents.

Ja Uztariz advertí, el 1724, el seu caràcter defectiu pel que fa a les xifres d'habitants, i aquesta apreciació ha estat compartida per Livi Bacci i Bustelo, ateses la incoherència entre les taxes vitals pròpies del Setcents i l'acceptació d'un increment intercensal entre 1717 i 1787 del 121%.<sup>14</sup>

9. VILAR, *La Catalogne...*, vol I, pàg. 34.

10. Víctor PÉREZ MOREDA, «La estadística demográfica en el gobierno de la España ilustrada: recuerdo y elogio del Censo de Floridablanca», *Revista Índice*, 43 (novembre 2010), pàgs. 8-18, amb una valoració dels treballs anteriors; del mateix autor: «En defensa del Censo de Godoy: observaciones previas al estudio de la población activa española de finales del siglo XVIII», dins Gonzalo ANES Y ÁLVAREZ DE CASTRILLÓN, Luis Ángel ROJO DUQUE i Pedro TEDDE DE LORCA, *Historia económica y pensamiento social*, Madrid, Alianza Editorial, 1983, pàg. 283-299 i notes 34 i 40.

11. Maria F. CARBAJO ISLA, *La población de la Villa de Madrid. Desde finales del siglo XVI hasta mediados del siglo XIX*, Madrid, Siglo XXI, 1987; Pilar LÓPEZ GUALLAR, «Evolució...».

12. VILAR, *La Catalogne...*, vol III, pàg. 64; Montserrat CARBONELL I ESTELLER, «Microcrédito, familias y hogares. Barcelona a finales del siglo XVIII», *Revista de Demografía Histórica*, 2 (2002), pàg. 23-52.

13. Joan REBAGLIATO, «Josep Iglésies com a demograf», *Revista Catalana de Geografia*, 1-1 (1978), pàg. 41-129. Recull exhaustiu i avaluació crítica de les publicacions d'Iglésies.

14. Massimo LIVI BACCI, «Fertility and Nupciality changes in Spain from the Late 18th to the early 20th Century», *Population Studies*, XXII-2 (1968), pàg. 229; Francisco BUSTELO DEL REAL, «Algunas reflexiones sobre la población española del siglo XVIII», *Anales de Economía*, 15 (1972), pàgs. 89-106; i «La población española en la segunda mitad del siglo XVII», *Moneda y Crédito*, 123 (1972), pàgs. 53-104.

Pel que fa a Barcelona, el cadastre deixà un repertori documental, del qual, a efectes demogràfics, destaquen els volums de matrícula de 1716-1719, on consten els habitants de cada llar, i que, confrontats als llibres de comunió, permeten constatar, a banda de l'exclusió inicial de les cases de lloguer d'eclesiàstics i immunes (foren incorporades el 1719), la menor sensibilitat respecte dels residents menys estables. Però la matrícula il·lumina, a més de la quantia de la població, l'organització social, la productiva i la urbana. Ha estat reiteradament utilitzat amb objectius diversos. Les xifres de població que ofereix per a Barcelona podrien subestimar la realitat en un 10-15%.<sup>15</sup>

Del 1721 al 1802, es portà un registre continuat de revisió de les càrregues fiscals: els Quaderns de cases reedificades. Aquests, junt amb els Permisos d'obreria municipals (i els *Llibres d'Acords*, on queden registrats), formen un conjunt documental sobre la problemàtica de tot tipus que planteja el creixement de la població, així com les actuacions i les polítiques adoptades per tal d'afrontar-la.<sup>16</sup>

Són també importants les fonts gremials, especialment en aquests anys de canvis, perquè les associacions d'ofici, a més d'organitzar la producció, articulaven el cos social i estaven en primera línia, tant per enquadrar una població creixent com per adoptar decisions en moments de crisi.<sup>17</sup>

I, finalment, és també inexcusable la referència als protocols notariais, que doten de significació social el decurs vital: els contractes de matrimoni, els testaments i els inventaris *post mortem*. La família de l'Antic Règim, lluny d'idealitzacions ulteriors, és, juntament amb el gremi, un òrgan de regulació dels comportaments individuals, la unitat de producció i de consum entre els grups menestrals i la baula per a la transmissió patrimonial entre els grups rendistes i l'aristocràcia. En un i altre cas, s'insereix dins una complexa trama de relacions que sovint van més enllà en l'espai i en el temps, com proven, entre d'altres, Arranz, que biografia el curs vital i generacional dels menestrals de la construcció, o Creixell, que estudia el comportament consumista d'una aristocràcia que tria Barcelona com a residència principal en acabar la Guerra de Successió.<sup>18</sup>

## L'aportació historiogràfica

He considerat l'aportació historiogràfica al coneixement de la història de la població com el fruit de tres impulsos consecutius: el primer, des del 1724 al 1935 —és a dir, des d'Uztariz a Vandellós—, vinculat a l'emergència d'un estudi científic de la població; el

15. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Los terrenos de la Ciudadela*, Barcelona, 1911. Jordi NADAL i Emili GIRALT, *Barcelona en 1717-18. Un modelo de sociedad preindustrial*, Madrid, Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1963; aquests autors xifren la població en 7.717 veïns i 33.010 habitants. Albert GARCIA ESPUCHE i Manel GUÀRDIA, estimen la població en uns 40.000 habitants i 7.742 veïns a *Espai i societat a la Barcelona preindustrial*, Barcelona, Institut Municipal d'Història-La Magrana, 1986; i els mateixos autors a «Estructura urbana», dins SOBREQÜÉS (ed.), *El desplegament...*, pàgs 46-107, avaluen la població potencialment allotjada al barri de Ribera en 6.380 habitants.

16. Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial», *CAU. Publicación del Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Cataluña*, 1 (1971), pàgs. 28-40; Marina LÓPEZ GUALLAR, «Vivienda y segregación social en Barcelona, 1772-1791» *CAU*, 19 (1973), pàg. 72-75.

17. Pere MOLAS I RIBALTA, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la Revolución Industrial*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1970; ARRANZ, *Mestres d'obres...*; Jordi DONCEL CABOT, «Els adroguers i sucres de Barcelona, 1700-1820. Un exemple d'èlite gremial», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 5 (1985), pàg. 229-236.

18. ARRANZ, *Mestres d'obres...*; Rosa M. CREIXELL I CABEZA, *Cases grans. Interiors nobles a Barcelona 1739-1761*, Tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2005 (<http://www.tdx.cat/handle/10803/2021>).

segon, des del 1950 fins a mitjan dècada del 1980, associat indiscutiblement als mestratges de Nadal i Vilar; i el tercer, quan s'incorpora a la recerca un col·lectiu força més nombrós que revisa i aprofundeix els coneixements adquirits i actualitza o reobre les vies d'investigació amb l'ajuda de noves fonts. En tots tres períodes, la població de Barcelona ha estat objecte d'anàlisi, però en cada fase ho ha estat dins d'un marc diferent.

#### LA FORMACIÓ DE LA BASE ESTADÍSTICA, DEL S. XVIII AL 1935

Dins del primer període, podríem distingir tres etapes:

La primera, d'Uztariz a Capmany, quan s'assenta el coneixement de la població sobre dades objectives i s'adverteix el creixement setcentista.<sup>19</sup>

La segona, des de Madoz a Escudé i Bartrolí, quan es consolida l'estadística social i, centrada l'observació en Barcelona, es vincula el canvi demogràfic a la industrialització. A destacar les contribucions creadores de Figuerola i Cerdà. El primer enuncia precoçment la tesi d'una transició demogràfica entre el 1787 i el 1849, impulsada des de Barcelona i definida pel descens moderat de la mortalitat i més notable de la fecunditat. Cerdà estudià les relacions entre el balanç natural i el migratori i referí la mortalitat urbana –el nexa entre una i altra variable– a la densitat i a la insuficiència del salari obrer; amb posterioritat, des de Colomer i Codina a Escudé i Bartrolí l'anàlisi privilegia la mortalitat barcelonina.<sup>20</sup>

Finalment, en la tercera etapa, des de Tallada a Vandellós, s'inicia el debat sobre el descens de la fecunditat i les seves relacions amb la industrialització i la urbanització i l'observació se centra en tot Catalunya.<sup>21</sup> En aquests primers decennis del segle XX, l'apreciació de la caiguda de la fecunditat als Estats avançats donava peu a les primeres formulacions de la teoria de la transició demogràfica i presidia la configuració dels principals centres de recerca internacional: la Sorbonne a París, Princeton als Estats Units i Cambridge a Anglaterra.

#### LA CONSTRUCCIÓ DE LA DISCIPLINA: DEL 1950 AL 1980

En aquestes dècades, la comunitat internacional aprecià les desigualtats entre el primer món, afectat per la caiguda de la fecunditat, i les regions endarrerides, on el creixement de la població qüestionava l'equilibri entre població i recursos. En aquest context, interessava saber com les societats preindustrials havien aconseguit alentir la fecunditat, i des del 1963 la recerca buscava verificar la teoria de la transició demogràfica,

19. Jerónimo USTÁRIZ, *Theórica y práctica de Comercio y de Marina*, Madrid, s.n., 1724; Antonio DE CAPMANY, *Cuestiones críticas sobre varios puntos de historia económica, política y militar*, Madrid, Imprenta Real, 1807.

20. Pascual MADDOZ, *Diccionario Geográfico-Estadístico e Histórico*, Madrid, 1846 (també pot consultar-se *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó al "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar"*, Barcelona, Curial, 1985); Laureà FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849*, Barcelona, Instituto de Estudios Fiscales, 1849; Ildefons CERDÀ, *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Barcelona/Madrid, I.E.F.-Ariel-Vicens Vives, 1968-1971. Per altres referències: Antoni Simon TARRÉS, *Aproximació al pensament demogràfic a Catalunya*, Barcelona, Curial, 1995.

21. Josep M. TALLADA I PAULÍ, *Demografía de Catalunya*, Barcelona, 1918. Josep VANDELLÓS, *Catalunya, poble decadent*, Barcelona, 1935 (l'autor representa Espanya des del 1934 a l'Institut Internacional de la Població). Revisa les seves tesis Ana CABRÉ PLA, *El sistema català de reproducció. 100 anys de singularitat demogràfica*, Barcelona, Institut Català de la Mediterrània, 1999.

enunciada per Laundry (La Sorbonne) i Notestein (Princeton).<sup>22</sup> Tots dos, com ja havia fet Vandellós a Catalunya, havien associat la menor fecunditat matrimonial a la moderna societat urbana. Les tècniques de reconstrucció de famílies i la modelització de les taules de vida, tècniques aviat exportades i adaptades al context anglès (Cambridge Group), van fer viable l'exploració del passat preindustrial.<sup>23</sup>

La incorporació primerenca de Catalunya a l'àrea de baixa fertilitat, malgrat el manteniment de una mortalitat relativament elevada fins a les portes del segle XX, havia cridat l'atenció del grup de Princeton com a indicatiu d'una teoria poc sensible a factors culturals. L'excepcionalitat catalana motivà la inclusió de Catalunya en la recerca sobre els segles XVIII i XIX estesa a un conjunt de regions europees. El 1968, Livi Bacci documentà el perfil demogràfic més avançat de Catalunya dins l'Espanya de 1787.<sup>24</sup>

Alhora, la historiografia catalana progressà mercè a l'impuls de dos grans historiadors: Pierre Vilar i Jordi Nadal, formats a La Sorbonne i ambdós més interessats en les relacions entre creixement i canvi demogràfic que en la fecunditat natural. Les seves contribucions, fonamentals per al coneixement de la història de la població barcelonina, catalana i espanyola, es basen sobre un coneixement aprofundit de la historiografia espanyola i catalana sobre la "Decadència" i una capacitat excepcional per integrar la seva recerca en el debat historiogràfic dels anys 1950-1980.<sup>25</sup>

A l'Espanya de les dècades de 1950 i 1960, endarrerida i aïllada dins l'Europa democràtica de la postguerra, el tema de la decadència del segle XVII com a causa de les mancances econòmiques i polítiques del present va ocupar un lloc central en el debat historiogràfic i animà les recerques dels estudiosos de la població espanyola, a destacar Pérez Moreda i Bustelo. Les tesis de la transició demogràfica, alhora causa i efecte de l'endarreriment del sector agrari i industrial, reberen especial atenció, tant a l'Espanya interior com a la perifèrica (la relació havia estat establerta per Rostow com a prerrequisit del *taking off* a Anglaterra). La recerca s'ocupà de la relació malthusiana entre recursos i població a l'Antic Règim, nucli temàtic al que s'associen els dos principals demògrafs espanyols: Víctor Pérez Moreda i Jordi Nadal.

Cal atribuir a Jordi Nadal la fonamentació de la demografia històrica a Catalunya. La seva tesi sobre els segles XVI i XVII, partint de les hipòtesis de Goubert i Meuvret, contraposa el declivi de l'Espanya interior, deguda principalment a la ruïna dels llogarrets i de les activitats urbanes, amb el potencial d'una Catalunya revitalitzada per

22. Adolphe Laundry refundà el 1947 la *International Organization for Scientific Study of Population* (IUSSP). Frank Notestein s'encarregà des del 1946 de l'organització, en el si de Nacions Unides, de la divisió de població. Joaquín ARANGO, «La teoría de la transición demográfica y la experiencia histórica», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 10 (1980), pàgs. 169-198.

23. La Universitat de Princeton dirigí NACIONES UNIDAS, *Modelos de mortalidad por sexo i edad. Tablas modelo de mortalidad para países insuficientemente desarrollados*, Nueva York, Naciones Unidas. Dirección de Asuntos Sociales, 1956; i també el *European Fertility Project*. A la Sorbonne, Jean Meuvret i Pierre Goubert coincidiren amb el demògraf Louis Henry. Una visió crítica dels inicis de l'escola el podem trobar a Paul André ROSENTAL, «Treize ans de réflexion: de l'histoire des populations à la démographie historique française (1945-1958)», *Population*, 6 (1996), pàgs. 1211-1238. El *Cambridge Group for The History of Population and Social Structure* fou fundat el 1964 per Edward A. Wrigley i Peter Lasslett i presentà els primers resultats a *Annales ESC*, 27/4-5 (1972).

24. LIVI, «Fertility...».

25. Marina LÓPEZ GUALLAR, «El creixement demogràfic català del segle XVIII: la polèmica Vilar-Nadal», presentat el 1983 i publicat a *Recerques*, 21 (1988), pàgs. 51-69; podem trobar una revisió de l'aportació de tots dos autors a l'evolució demogràfica de Barcelona a la llum de les tesis de Jan de Vries a Pilar LÓPEZ GUALLAR, «Estructura familiar i canvi demogràfic a Barcelona, 1516-1857», *Història urbana del Pla de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1989, vol. I, pàg. 145-172.

la immigració al segle XVI. Aquesta fou la base per a una recuperació de les crisis de mitjan Sis-cents, que enllaça amb un llarg període de creixença, als inicis del qual Barcelona es presenta com una capital ancorada en el passat preindustrial. Mig segle després, entre el 1768-1808, afirmarà:

Catalogne se reveille de sa léthargie démographique pour se placer à la tête des regions espagnoles.

Si el decenni de 1960 va ser central per l'aportació al coneixement sobre l'Antic Règim, l'interès de Nadal es desplaçà durant els anys 70 a l'anàlisi del tram 1768-1808, i l'atenció es centrà alhora en la història industrial i l'anàlisi de la transició demogràfica a Catalunya. Catalunya, alineada en el decurs d'aquest mig segle entre els *first comers* de l'arrencada industrial i la modernització demogràfica, perdé després impuls, en part per l'impacte de les generacions mancades arran de les grans mortalitats del 1790-1813. L'estudi d'aquestes grans mortalitats i dels seus efectes a llarg termini (fins el 1871) fou el següent objecte de les seves recerques. La truncada i incompleta modernització demogràfica es correspon amb l'èxit també aïllat i relatiu de la revolució industrial a Catalunya dins una Espanya que és la del fracàs industrial.<sup>26</sup>

En les seves successives edicions entre 1966 i 1984, el llibre de Nadal *La població espanyola (siglos XVI a XX)*, consolida la historiografia catalana en el rànquing internacional a un nivell homologable a les influents publicacions de Dupâquier sobre la població francesa, de 1979, de Pérez Moreda el 1980 sobre la mortalitat a l'Espanya interior, de Wrigley sobre població anglesa del 1981, de De Vries sobre la urbanització europea de 1984 i de Coale-Cotts en la seva de 1986 sobre el descens de la fecunditat.<sup>27</sup>

De formació geogràfica, Pierre Vilar s'interessa per la regió industrial de Barcelona als anys 30, alhora que les incursions en la història de Catalunya i d'Espanya nodrien la seva reflexió sobre la geografia i la història econòmica. La guerra civil espanyola va truncar el projecte inicial, però el 1950, amb la publicació de «Élan urbain et mouvement des salaires dans le bâtiment: Le cas de Barcelone au XVIII », Vilar hi torna. El breu assaig sobre la Barcelona del darrer terç del segle XVIII conclou observant que, des de 1774, «este aflujo de inmigrantes [...] no ha cesado aún en nuestros dias y [...] agrupa [...] la mayor aglomeración humana en las costas mediterráneas», i que aquell punt del segle XVIII era el moment també de «la disociación entre el centro de dirección política de España y su centro de gravedad económico y humano». L'article interessa també en termes de programa historiogràfic. Fou publicat un any després de la ressenya de *War and Prices* de Hamilton, una obra que Vilar jutjà afectada d'economicisme. El

26. Jordi NADAL i OLLER, «La contribution des historiens catalans a l'histoire de la demographie générale», *Population*, 1 (1961), pàg. 91-104; Jordi NADAL i Emili GIRALT, «Barcelona en 1718. Un modelo de sociedad preindustrial», dins VVAA, *Homenaje a D. Ramón Carande*, Madrid, 1963; Jordi NADAL i OLLER, «Les grandes mortalités des années 1793-1812: effets a long terme sur la demographie catalane», dins VVAA, *Problemes de mortalité... Colloque International Université de Liege*, París, M. Th. Genin, 1963; també del mateix autor: «La població catalana al segle XVIII», dins VVAA, *Història de Catalunya. Vol. IV*, Barcelona, Salvat, 1978, pàgs. 258 a 272; i també *El fracaso de la Revolución Industrial en España*, Barcelona, Ariel, 1975.

27. Jordi NADAL i OLLER, *La població espanyola. (Siglos XVI a XVI)*, Barcelona, Ariel, 1966. Edicions ampliades en 1973 y 1984; Jacques DUPÂQUIER, *La population française aux XVII et XVIII siècle*, París, PUF, 1979; Víctor PÉREZ MOREDA, *Las crisis de mortalidad en la España interior, siglos XIX-XIX*, Madrid, Siglo XXI, 1980; Edward A. WRIGLEY, *The Population History of England: 1541-1871. A Reconstruction*, Londres, Edward Arnold, 1981; Jan DE VRIES, *European urbanization, 1500-1800*. London, Methuen, 1984; Ansley J. COALE i Susan COTTS WATKINS (eds.), *The Decline of Fertility in Europe*, Princeton (NJ), Princeton University Press, 1986.

treball de Vilar era una contraproposta a favor d'una història capaç d'abordar les desigualtats del creixement en el temps i l'espai amb el mateix esperit que els primitius del pensament econòmic, és a dir, tenint en compte la complexitat històrica. L'article, en fi, ratificava l'interès pel segle XVIII que ja s'havia anunciat el 1933, amb la revisió de Capmany, i es tornava a presentar el 1949, quan Vilar interrogava i resolía:

¿No fue el siglo XVIII un fracaso? Con excepciones regionales. Y eso comprometerá la unidad futura.

Els anys següents, Vilar els emprà en la construcció d'una proposta més elaborada – síntesi entre marxisme i història total–, i el 1962 publicà la seva tesi doctoral *La Catalogne dans l'Espagne Moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, amb un llarg capítol destinat a la població catalana del segle XVIII, entre les enquestes cadastrals del 1716-1719 i el cens de 1787. La seva anàlisi sobre el creixement de la població parteix de l'observació de Capmany: un creixement generalitzat que toca totes i cadascuna de les comarques. Vilar quantifica els guanys poble a poble, comarca a comarca. Dedica un llarg apartat al coneixement de les fonts i la demografia de la Barcelona del segle XVIII que és encara avui una referència obligada i que completà el 1970. La seva interpretació general del Setcents posa l'èmfasi en el progrés agrari i comercial, en un creixement preparat des de les darreries del segle XVII per la descentralització de les activitats, que permet l'acumulació de capital per a la transformació de les economies urbanes.

La publicació d'aquesta obra obrí el diàleg entre Nadal i Vilar a propòsit del creixement setcentista i la seva significació en relació a una hipotètica transició. La síntesi final de Vilar, però, s'allunyava definitivament de les seves primeres aproximacions al tema.<sup>28</sup> El 1982, jutja el segle XVIII català com una «transformació brillant però sense continuïtat». En el mateix volum, Nadal resumeix la història de la població de Catalunya i, a l'apartat «Barcelona: formació d'una capital», data els orígens la metròpoli el 1833, en discontinuïtat amb el creixement setcentista:

L'expansió urbana, frenètica des del 1765 arriba al límit 30 anys més tard [...] durant el regnat de Ferran VII, quan la mecanització no pot ajornar-se més. Barcelona, disminuïda (83.289 ànimes el 1818 i 100.639 el 1827), sembla acceptar la transferència el liderat industrial a Manresa [...]. En darrera instància Barcelona serà salvada per la màquina de vapor.<sup>29</sup>

28. Rosa CONGOST i Núria SALES, «Bibliografia de Pierre Vilar», *Recerques*, 23 (1990), pàg. 203-219. Els articles citats són: «Histoire des prix, histoire générale. Un nouveau livre de E. J. Hamilton», *Annales ESC*, 1 (gener-febrer de 1949), pàg. 29-45; «Élan urbain et mouvement des salaires dans le bâtiment: Le cas de Barcelone au XVIII<sup>e</sup> siècle», *Revue d'Histoire Economique et Sociale*, 28 (1950), pàg. 364-401, tots dos traduïts a Pierre VILAR, *Crecimiento y desarrollo. Economía e Historia. Reflexiones sobre el caso español*, Barcelona, Ariel, 1964; també, «II. El nombre dels homes», dins VILAR, *La Catalogne...*, vol III, pàg. 13-181; i «Un moment critique dans la croissance de Barcelone: 1774-1787», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la ciudad*, XIV/III (1970), pàg. 65-75.

29. Jordi NADAL i Philip WOLFF (eds.), *Histoire de la Catalogne*, Tolosa, Privat, 1982 (traducció catalana: Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1983, incloent Pierre VILAR, «Les transformations du XVIII<sup>e</sup> siècle», pàg. 385-402, cita de la pàg. 402); Jordi NADAL i OLLER, «La población...», pàg. 65-94, cita de la pàg. 87.



En síntesi, el desenvolupament i culminació de les recerques confluents de Jordi Nadal i Pierre Vilar són arguments prou convincents per considerar les dècades centrals del segle XX com el segon gran impuls historiogràfic.

La fundació de la *Asociación de Demografía Histórica* (ADEH), el 1983, a Madrid, i el 1987, a Barcelona, obrí pas a la institucionalització de la disciplina.

El 1988, els seus impulsors volgueren donar a conèixer els nivells assolits per la disciplina a la Península Ibèrica a *Demografía històrica*. L'obra expressa perfectament la desigual implantació en el territori de la disciplina, la tensió entre els projectes anglosaxons partidaris de la visió macro i els projectes d'influència francesa que, en privilegiar les fonts parroquials, afavoreixen la reconstrucció de les històries regionals i les monografies locals. Establint el balanç bibliogràfic del decenni 1974-1984 a Catalunya, Muñoz i Serratosa troben a faltar un pla general de recerca, lamenten la dispersió metodològica dels treballs i assenyalen el dèficit pel que fa a la investigació de la població barcelonina. Es fixa, en resum, l'estat de la demografia a les portes de la institucionalització de la recerca.<sup>30</sup>

#### LA SEGONA TRANSICIÓ I ELS SISTEMES URBANS

L'enunciat força esquemàtic i universalista de la teoria de la transició de cap a 1950 s'ha vist profundament transformat en un sentit positiu, en comprovar-se la complexitat de les relacions entre les diverses variables que en feien part i les múltiples variants o submodels regionals.<sup>31</sup>

En resum, molt breu, els reeiximents han estat: el descobriment de la importància del fre preventiu en el control de l'equilibri recursos-població com a regulador del creixement poblacional; la devaluació relativa de la mortalitat epidèmica respecte a l'ordinària, més vinculada a la capacitat de produir i administrar béns; i finalment, el reconeixement de la insuficiència de les fonts parroquials, els mètodes de recerca i la mateixa teoria de la transició per copsar el nexa –les migracions– entre la transformació de les economies agràries i el desenvolupament dels sistemes urbans.<sup>32</sup>

30. Víctor PÉREZ-MOREDA- David S. REHER (eds.), *Demografía Histórica en España*, Madrid, El Arquero, 1988; inclou una avaluació crítica dels editors (pàg. 13-54), l'article de Jordi NADAL I OLLER, «La población española durante los siglos XVI, XVII y XVIII. Un balance a escala regional» (pàg. 39-55), i també el de Francisco MUÑOZ-PRADAS i Albert SERRATOSA, «La demografía histórica catalana de los siglos XVI a XVIII: un balance demográfico del decenio 1974-1984», (pàg. 269-284). Un altre balanç a Antoni SIMÓN I TARRÉS, «La demografía histórica en Catalunya: Un balance bibliográfico», *Revista de Demografía Histórica*, 7/2 (1989), pàg. 37-60.

31. Massimo LIVI BACCI (coord.), *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal* (Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica), Alicante, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert de la Diputació l'Alacant - Institut Valencià d'Estadística, vol. 2, 1991. Dins d'aquesta publicació, el CED de Catalunya féu el balanç general de la primera transició per a Espanya i Catalunya amb els articles de Roser NICOLAU, «Trayectorias regionales de la transición demográfica» (pàg. 49-65); Montserrat LLONCH i Socorro SANCHO, «La movilidad en el marco de la transición demográfica: la Cataluña interior, 1755-1990» (pàg. 85-97); i Ana M. CABRÉ-TORRENTS, «La elevada nupcialidad como posible desencadenante de la transición demográfica» (pàg. 99-120).

32. Michael W. FLINN, *El sistema demográfico europeo, 1500-1820*, Madrid, Crítica, 1989 (primera edició: Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1981); Edward A. WRIGLEY, «Brake or accelerator? Urban growth and population growth before the Industrial Revolution», dins Ad VAN DER WOUDE, Jan DE VRIES i Akira HAYAMI (eds.), *Urbanization in History. A Process of Dynamic Interactions*, Oxford, Clarendon Press, 1990, pàg. 101-112; David R. RINGROSE, *España, 1700-1900: el mito del fracaso*, Madrid, Alianza Editorial, 1998, on a la llum de la formació dels sistemes urbans, l'autor revisa la tesis de Nadal. Víctor PÉREZ-MOREDA i David S. REHER, «Hacia una definición de la demografía urbana España en 1787», *Revista de Demografía Histórica*, XXI (2003), pàg. 113-140.

En aquesta situació, es dona una paradoxa: mentre que els avenços de la recerca qüestionen la teoria de la transició per explicar el passat, aquest paradigma inspira l'estudi de la denominada segona transició demogràfica a les societats occidentals. Interessa el seu impacte en l'envelliment de la societat i en la sostenibilitat del model europeu de benestar, els reptes de la immigració internacional i els seus efectes tant en la fecunditat i la mortalitat com en la cohesió familiar i social i en l'ordenació territorial. En aquest *point tournant*, les poblacions del passat, especialment les urbanes –perquè són les metròpolis les que vehiculen el canvi en el món globalitzat–, esdevenen un pou al que s'adrecen noves preguntes i se'n recuperen d'altres que, ja plantejades pels primers científics socials, havien quedat relativament marginades.

Aquests temes són també els que han anat guanyant pes en el decurs dels congressos de l'ADEH: als dos congressos dedicats a la reconstrucció de famílies s'aprecia l'accent de la dimensió històrica en introduir-se l'anàlisi del curs vital i generacional. Als sis altres, fins el 2007, ha anat creixent la presència dels moviments migratoris per la seva incidència en les variables demogràfiques, en la formació dels sistemes urbans i en la mobilitat social i alhora geogràfica.<sup>33</sup> L'any 2000, l'Associació assenyalava els nous reptes d'una disciplina que es guanya l'autonomia en els anys de la postguerra: el relançament de la reflexió teòrica, la recuperació del diàleg amb altres ciències socials, l'atenció a l'escena internacional.<sup>34</sup> Ha convocat per al 2012 el I Congrés Internacional –*Cities Through History: Population*– com a punt de partença d'altres en el futur. A Catalunya i al Centre de Estudis Demogràfics (CED), la recerca històrica, en un segon plànol, serveix per integrar en el llarg termini els processos que interessin la segona transició.<sup>35</sup>

L'Institut Municipal d'Història ha donat continuïtat a la recuperació de la història de Barcelona, iniciada durant els primers 70. Els tres primers congressos (1982, 1985 i 1993) relançaren la recerca i aplegaren les investigacions sobre la Història del Pla de Barcelona. En una nova etapa, els de 1995 i 1997 revisaren l'agregació dels pobles del pla i la relació entre Barcelona i l'espai català; altres sis revisaren, tram a tram, la història de Barcelona des de la creació del Consell de Cent a l'actualitat. Aquesta tasca es divulga a diverses publicacions.<sup>36</sup> En el programa de recerques del Seminari d'Història de Barcelona, l'evolució de la població de Barcelona en el període que aquí ens ocupa es contempla com un dels aspectes implicats en un procés de canvi més

33. Vegeu el lloc web de l'Asociación de Demografía Histórica a <http://www.adeh.org/>. A destacar: Enric MENDIZÁBAL i RIERA, «Una nueva aproximación al estudio de la red urbana de Cataluña (1717-1991)», dins Carmele ZÁRRAGA SANGRÓNIZ i Manuel GONZÁLEZ PORTILLA (coords.), *Demografía urbana, migraciones y envejecimiento. IV Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*, Bilbao, Universidad del País Vasco, vol. 1, pàg. 199-216; Joaquín ARANGO VILLA-BELDA, «Crecimiento de la población y migraciones: una relación compleja y cambiante», dins David S. Reher (coord.), *Crecimiento natural, cambio demográfico y migraciones. V Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 1999, vol. 2, pàg. 23-46.

34. Reher, Livi Bacci i Pérez García van debatre sobre l'estat de la demografia i les seves perspectives futures a *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XVIII/2 (2000), pàg. 1-105.

35. N'és un bon exemple Antoni LÓPEZ GAY, *Canvis residencials i moviments migratoris en la renovació poblacional de Barcelona*, Barcelona, CTESC, 2008. Inclou una síntesi històrica des del segle XVIII i resulta d'interès la metodologia aplicada a la regió metropolitana actual.

36. Vegeu la secció d'activitats i publicacions del lloc web de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (<http://w110.bcn.cat/portal/site/ArxiuHistoric>), amb treballs sobre el període que es tracta: I Congrés, 1982, *El Pla de Barcelona i la seva història*; II Congrés, 1985, *Història urbana del Pla de Barcelona*; III Congrés, 1993, *Balanç historiogràfic d'una dècada*; IV Congrés, 1995, *Barcelona i l'espai català. Ciutat i articulació del territori*; VII Congrés, 2001, *El segle de l'absolutisme, 1714-1808*; VIII Congrés, 2003, *La ciutat i les revolucions, 1808-1868*.

general, que és el dels orígens i desenvolupament de la capital industrial, amb atenció al seu paper en la modernització política, social, econòmica i cultural de Catalunya.<sup>37</sup>

## **Estat de la qüestió: temes a debat i projectes de futur**

Presentem a continuació l'estat actual del coneixement, donant prioritat els temes que han centrat la recerca sobre Barcelona.

### LA CRONOLOGIA I LA MESURA DEL CREIXEMENT SETCENTISTA A CATALUNYA

Els arguments per sostenir els talls cronològics entre el 1717 i el 1787 semblen debilitar-se per l'evidència d'una continuïtat de la conjuntura expansiva des de les darreres dècades del segle XVII fins entrat el segle XIX.

Les xifres de població dels recomptes de 1717 i 1787 han estat rectificades substancialment a l'alça i, conseqüentment, algunes de les tesis sobre el creixement a llarg termini estan subjectes a debat.<sup>38</sup>

Amb les dades de natalitat de 254 parròquies, Ferrer Alós calcula com a mínim (taxa natalitat 45 ‰) una població pel 1717 de 610.694 habitants enfront dels 1.011.232 del 1787; és a dir, un augment 64% inferior al 91%, que era el valor de consens final entre Vilar i Nadal, que donaven per bo el cens del 1787 (899.531 habitants a Catalunya). En la distribució territorial del creixement, Ferrer rectifica Vilar i ressalta el major creixement de la Catalunya central i comarques gironines i el molt menor de les terres de Lleida i de l'Ebre. Pel que fa a la distribució i ritme de creixement, assenyalava l'augment més elevat en els nuclis més grans de 8.000 habitants, que havien començat a créixer des del 1720, en comparació amb l'increment més moderat dels nuclis menors, que no s'inicia fins el 1750. Per últim, pel que fa al ritme de creixement català, l'agregat de la natalitat d'un nombre de parròquies superior al reunit en treballs anteriors, donen major base a les observacions de Vilar, que Ferrer accepta sense divergències significatives.

En un epíleg final, Ferrer recull les implicacions en el llarg termini: malgrat la revisió a la baixa, el creixement entre 1670 i 1800 hauria estat més vigorós que el propi de l'expansió entre 1550 i 1640, però, sobretot, sorprèn el quasi estancament entre el 1800 i 1860, on les sèries de natalitat assenyalarien un progrés, com a molt, fins els 1.327.738 habitants (taxa de natalitat 40 ‰), amb el gruix del diferencial acumulat a la dècada del 1850. Com reconeix l'autor:

Estem lluny del 1.600.000 que dona el cens de 1860. Canvis en les variables demogràfiques? Poca representativitat de les sèries?<sup>39</sup>

37. Ramon GRAU, Marina LÓPEZ i Pilar LÓPEZ, «Revolució Industrial i Urbanització: Barcelona en la construcció de la Catalunya Moderna, 1714-1860», *L'Avenç*, 88 (1985), pàg. 14-31.

38. Llorenç FERRER I ALÓS, «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials», *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pàg. 17-68, la cita a la pàg. 37. Previàment, al *II Congrés de Història Moderna de Catalunya, Pedralbes VIII-8* (1988), vol I, es publicaren diversos treballs revisant les fonts i xifres del creixement setcentista, coincidents en senyalar la desigual qualitat de les sèries vitals.

39. El nombre de sèries agregades varia segons el segle: 19 per al segle XVI, un centenar per al XVII i XIX. Enric LLOPIS AGELAN, «Índices regionales y nacional de bautismos, 1700-1849» dins AAVV, *VII Congreso de la*

Cal prudència per acceptar els nous càlculs sobre el XVIII i les hipòtesis que en deriven per al llarg termini: recolzen en una de les variables del saldo natural, en la tria d'una taxa de natalitat fixa al llarg del temps i l'espai i en una base documental força diferent per a cada un dels segles.<sup>40</sup>

#### EL CREIXEMENT DEMOGRÀFIC A BARCELONA: QUANTIA, ETAPES I CONTEXT

El consens assolit pels diversos autors respecte a la subestimació de la població catalana el 1717 indicaria que, en termes relatius, el creixement barceloní hauria estat superior al que es presumia: del 6-6,5% de la població regional el 1717 a l'11-12% de 1787-1797. En xifres absolutes la síntesis de Vilar segueix sent vàlida: una població doblada entre el 1717 i el 1770.<sup>41</sup>

En poder seguir-se aquest procés de creixement en el temps i en l'espai gràcies als llistats parroquials, el resultat més obvi és la distinció entre dues etapes, en el decurs de les quals, al creixement relativament moderat i transformador de la primera, arrencant de les dècades finals del XVII, s'afegeix l'acceleració revolucionària de la segona.

Fins el 1770, els guanys de població es repartiren entre tots els barris, inclòs el Raval. L'augment i diversificació de la demanda –per la despesa estatal que acompanya la militarització, per l'elecció de Barcelona com a residència pels grups rendistes i pel gradual creixement de la població– hauria potenciat la transformació interna dels gremis i dels tallers (que tan bé han descrit Molas i Arranz) i sostingut una transformació social a la qual no li deixaria d'escaure la denominació introduïda per De Vries: una “revolució industriosa”, en la que el consum de les capes superiors de la ciutat estimula la diversificació i el creixement de la producció urbana.<sup>42</sup>

Entre el 1770 i el 1801, el creixement de la població s'accelera i privilegia la urbanització i densificació de la perifèria urbana i els suburbis extramurs. Aquest creixement prossegueix, un cop superat l'estancament relatiu del 1801-1818. Fora murs,

*Asociación de Demografía Histórica*, Granada, Universidad de Granada, 2004, sobre 65 parròquies de Catalunya durant el període 1755-1900, atenen la qualitat dels registres de baptismes. El creixement de Catalunya hauria estat força superior al de Espanya entre el 1700 i el 1830 (índex 238 front 176) i les dècades de major creixement foren del 1740-1769, del 1780-1799, i del 1810-1830.

40. En el temps, Jordi NADAL, «Demografía y economía en el origen de la Cataluña moderna. Un ejemplo local: Palamós (1705-1839)», *Estudios de Historia Moderna*, VI (1956-1959), pàg. 281-308; i, sobre dotze poblacions del Penedès entre 1675 i 1884, Francisco MUÑOZ PRADAS, «Proyección inversa i estimación indirecta de la mortalidad: resultados para un grupo de localidades catalanas», *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica* IX-3 (1991), pàg. 67-86. En l'espai, el 1787: Antonio MORENO, Carlos EJIDO i Pilar PÉREZ, «El Censo de Floridablanca en Cataluña, un chequeo», *Pedralbes* VIII-8, 1988, vol I, pàg. 163-184; i Socorro SANCHO, «Barcelona i Catalunya: estructura de la població i diferenciació territorial, 1787 i 1860», dins VVAA, *IV Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona, IMH-Proa, 1997, pàg. 13-26; i a la Catalunya interior: LLONCH i SANCHO, «La movilidad...».
41. La població parroquial s'identificava fins el 1835 com la població de dret barcelonina, inclosa la de les parròquies sufragànies al terme extramurs. La població de fet o extensiva la formaven diversos subgrups: religiosa, assistencial i passavolant, militar i la penal. Diferenciats a les fonts originals, els publicistes donem totals que resulten d'agregats més o menys inclusius. Les xifres recollides al text són sobre la població de dret (mínima i intramurs) i de fet (sense comptar la població militar ni penal).
42. Manuel ARRANZ, «Demanda estatal i activitat econòmica a Catalunya sota els primers borbons (1714-1808)», dins VVAA, *I Congrés de Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, vol. II, pàg. 259-274; Manuel ARRANZ i Ramon GRAU, «L'economia urbana de Barcelona i la Guerra de Successió», *Recerques*, 24 (1991), pàg. 115-142; CREIXELL, *Cases grans...*; Jan DE VRIES, *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*, Cambridge, CUP, 2008 (traducció castellana: Barcelona, Crítica, 2009).

el creixement dels principals suburbis, i intramurs l'obertura de nous carrers i l'edificació de barris obrers, permeteren acomodar en cases de veïns unes poblacions instal·lades prèviament a precari en barris de barraques i en cases sobreocupades. És la Barcelona de la manufactura, avui amb una historiografia abundant entre l'abordatge inicial de Grau i López i la darrera i concloent de síntesi de Sánchez.<sup>43</sup>

#### CREIXEMENT NATURAL I IMMIGRACIÓ: UNA RELACIÓ COMPLEXA

A Catalunya, atesa la irrellevància quantitativa de la immigració al segle XVIII, el creixement s'ha d'atribuir a la millora del balanç natural. Pel que fa a la mortalitat, es considera decisiu el gradual descens de la mortalitat ordinària i, en especial, de la dels menors. La hipòtesi d'una nupcialitat més intensiva i d'una fecunditat creixent, que Nadal considerava com a complementària i compatible, ha anat guanyant terreny i tendeix a ser considerada com el principal determinant del creixement.<sup>44</sup>

A Barcelona, el saldo natural, deficitari si s'inclou la mortalitat a l'Hospital, esdevé positiu si s'observa exclusivament el moviment a les parròquies, però en tant pobra mesura que no explica el creixement. És un tret comú a les ciutats de l'època, que ha suscitat un intens debat historiogràfic sobre les seves causes. A casa nostra és, a més, un vell debat iniciat per Laureà Figuerola el 1849, que parlava d'una «importació de cadàvers» via els hospitals i les institucions assistencials.<sup>45</sup>

L'estudi de la Barcelona del segle XVIII il·lumina la complexitat del tema i permet entrar a la seva anàlisi. El gruix de la immigració a Barcelona (i també de l'emigració), encara avui insuficientment investigades, queden contingudes al segle XVIII dins les fronteres del Principat i, de fet, no afecta per igual tot el Principat. La recerca sobre els moviments migratoris s'ha centrat en el segle XIX i només, secundàriament, ha fet aportacions al darrer terç del segle XVIII. Interessen, però, la reflexió teòrica i metodològica que és aplicable al segle XVIII.<sup>46</sup>

El saldo migratori net i el mateix concepte d'immigrant són insatisfactoris. Entre 1779 i 1824, un 50-60% dels residents a les parròquies no havia nascut a Barcelona i, en

43. Mercè TATJER, «Els orígens de l'habitatge obrer a Barcelona, 1753-1859» i Pilar LÓPEZ GUALLAR, «La Primera revolució Industrial i el naixement de l'habitatge obrer a Barcelona», dins Gràcia DOREL FERRÉ (dir.), *Habitatge obrer i colònies industrials a la Península Ibèrica*, Terrassa, MNACTEC, 2009, pàgs. 45-54 i 57-66, respectivament; Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes», *Recerques*, 4 (1974), pàg. 25-57; Alejandro SÁNCHEZ, «La indianeria catalana: ¿mito o realidad?», *Revista de Historia Industrial*, 1 (1992), pàg. 213-228.

44. Jaume BENAVENTE i Roser NICOLAU, «La població», a VVAA, *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1990, pàg. 11-119: segons els autors, a Catalunya la relació baptismes/matrimoni puja dels 4,62 el 1758-1766 als 5,12 el 1821-1829); CABRÉ, *El sistema...*: per aquesta autora, la proporció de solteres/dones nascudes a Barcelona de 6,41% el 1797-1806 augmentà al 7,88 el 1856-60. Segons Pilar LÓPEZ GUALLAR, «Evolució...», les fluctuacions de la ratio baptismes/matrimoni es corresponen amb les onades migratòries amb una tendència secular a l'alça, essent els quinquennis amb la major ratio els de 1785-1795, amb un promig 4,38 i 4,89. Els registres de Sant Just documenten una ratio excepcional el 1714: 6,29.

45. DE VRIES, *European...*; Massimo LIVI BACCI, «Social-group Forerunners of Fertility Control in Europe» i Allan SHARLIN, «Urban-Rural differences in Fertility in Europe in the Demographic Transition», dins COALE i COTTS (eds.), *The Decline...*, pàg. 182-200 i 234-261, respectivament.

46. Manuel ARRANZ i Ramon GRAU, «Problemas de inmigración y asimilación en la Barcelona del Siglo XVIII», *Revista de Geografía*, IV-1 (1970); Enriqueta CAMPS, *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1995; Pilar LÓPEZ GUALLAR, «Naturales y migrantes en la Barcelona de mediados del siglo XIX», dins Ramon GRAU (coord.), *La ciutat i les revolucions, 1808-1868. II, El procés d'industrialització*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (*Barcelona Quaderns de Història*, 11), 2004, pàg. 69-92.

canvi, un cop integrats per la via del matrimoni o altre parentiu, eren considerats a tots els efectes veïns de dret. Fins a tal punt la frontera entre immigrants i barcelonins era permeable, tot i que el grau de permeabilitat dels diversos grups socials fos diferent, tant a mitjan segle XIX com al final del XVIII. El principal efecte de la immigració era el reforç del nucli productiu i reproductiu urbà i, a efectes socioeconòmics, la ciutat actuava com un filtre que ofería als nous vinguts majors o menors possibilitats d'assimilació d'acord amb els nínxols d'ocupació que l'economia urbana en procés de gradual transformació anava creant. En aquest sentit, el fet que la manufactura cotonera, però també altres sectors productius, ampliessin les oportunitats d'ocupació per a homes, dones i infants, cobra importància, perquè introdueix, a una escala fins aleshores desconeguda, un element de canvi en les economies domèstiques. Gràcies a les migracions, l'increment de la nupcialitat i de la natalitat a la segona meitat del segle XVIII s'aprecia a Barcelona abans que al conjunt català i també s'avança el canvi de tendència. És la caiguda de la fecunditat que apreciava Figuerola ja a la dècada del 1830 i que dóna arguments als estudiosos que defensen la relació entre immigració i dèficit urbà ja citats.

Però si la immigració incrementava la nupcialitat i la fecunditat de la població urbana, també potenciava l'increment de la mortalitat, forçant així el motor urbà. La intensificació dels corrents migratoris incrementava la nupcialitat i també la natalitat i, en conseqüència, induïa l'augment relatiu de la mortalitat dels menors. La intensificació puntual i brusca del saldo migratori que registren les sèries vitals aprofundia, sobretot per aquesta via, el dèficit urbà. Els factors d'expulsió –les crisis– i d'atracció –el desenvolupament de l'oferta de treball, la ubicació a la capital dels recursos assistencials– podrien haver-se combinat diversament al llarg del segle. Són encara mal coneguts els moments crítics: 1729-1733, 1757-1758, 1763-1764 i 1793-1795, però sí que sabem que la capacitat de la ciutat per oferir alternatives de treball i mitjans de subsistència no fou la mateixa a l'inici i al final del segle. Valdria la pena de conèixer més de prop, en general, la població anterior al 1750 i les relacions entre creixement econòmic, organització social i evolució de les variables vitals el 1765-1785.<sup>47</sup>

Hem deixat per al final els períodes bèl·lics. Ja Nadal i Vilar es referiren a la sorprenent capacitat de recuperació de Barcelona després de les guerres; un fet, per altra banda, constatat a altres ciutats de l'època. En un i altre cas, l'emigració massiva és la principal explicació. Però encara no en sabem prou sobre el relleu de població i activitats, que documenten les fonts nominatives als anys de postguerres, i, en aquests casos, la crisi és també disruptiva en el plànol institucional i, per tant, en la gènesis de documentació demogràfica.

---

47. Pierre VILAR, «Essai d'un bilan démographique de la période 1787-1814 en Catalogne», *Annales de Démographie Historique*, 1965, pàg. 53-67; NADAL, *La población...*; Antoni SIMON TARRÉS, «Barcelona i Catalunya durant la crisi de subsistències de 1763-64», dins VVAA, *L'Institut Municipal d'Història de Barcelona*, ahir i avui, Barcelona, Institut Municipal d'Història, (*Barcelona, Quaderns de Història*, 1), 1995, pàg. 95-109. Pilar LÓPEZ GUALLAR, «Evolució...».